

УДК 821.161.2.09Пономаренко
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/35>

Кузьменко В. І.

Національна академія Служби безпеки України

ЖАНРОВИЙ КОД ЛІРИКИ БОРИСА ПОНОМАРЕНКА

Стаття присвячена осмисленню жанрової специфіки поетичної творчості сучасного українського письменника, відомого політичного та громадського діяча Бориса Пономаренка. З кожним новим його виданням – від «Між мальвами» (2009), «Ранкової роси намисто» (2013), «Уклонися порогові отчому» (2017), «Ударив дзвін» (2020) до «Сила роду нашого» (2023) все яскравіше простежується прагнення митця працювати книгами, а не «строкатими» збірками віршів, коли під однією обкладинкою виходять у світ різнопланові у змістовому, тематично-образному, архітектонічному, версифікаційному та інших вимірах поетичні твори.

Водночас усі книги поезії Б. Пономаренка, як і його окремі публікації ліричних віршів на сторінках «Української літературної газети», «Літературного Чернігова» та інших періодичних видань, прикметні своєрідним жанровим кодом. Поняття «коду» запозичене літературознавцями з семіотики. Воно означає, за Р. Бартом, один з «голосів» («модель відомого»), з яких складається певний наратив: символічний, референційний та інші. Переважну більшість поетичних творів Б. Пономаренка становлять патріотичні та ліричні вірші, пісенні тексти з нотами до них.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що жанровим кодом лірики Б. Пономаренка є насамперед мелодійність, ідентифікована в піснях і баладах. Вони присвячені важким випробуванням, що випали на долю нашого народу через військову агресію росії.

Одним із складників цього коду є також простір цитування, діапазон, у якому розміщені всі можливі культурні «голоси», що переплітаються у тексті. Пісенно-баладні твори Б. Пономаренка – це справжні художні перлини про нашу минувшину, про нашу звитягу на фронтах новітньої російсько-української війни. У кожному з них відчувається біль за долю рідної землі, сплюндрованої російськими окупантами, принципова громадянська позиція, козацький дух і лірична українська душа.

Ключові слова: жанр, лірика, пісня, балада, код, мелодійність.

Постановка проблеми. Естетичні зрушення і відкриття у царині сучасної української поезії насамперед пов'язані з розширенням кола тематики й проблематики, експериментаторством та використанням різноманітних художніх прийомів і новацій. В естетиці постмодернізму поняття «жанр» розмите, тому віршованим творам сучасної доби притаманна жанрово-стильова дифузія, коли жанр ліричної поезії стає своєрідним кодом – і для читача, який актуалізує у своїй пам'яті певні жанрові канони, і для письменника, який прагне їх порушити і витворити власну жанрову модифікацію.

Поетичний доробок відомого політичного та громадського діяча Бориса Пономаренка різноманітний і в тематичному, і в жанровому аспектах, позначений новаторськими художніми пошуками. Проте об'єктом фахового осмислення він іще не був, хоча й дає цікавий матеріал для усвідомлення певних закономірностей ліричного світовідбиття в сучасному вітчизняному письменстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збірки поезій Бориса Пономаренка привертали

увагу В. Женченка [3], П. Засенка [4] та інших дослідників [2]. Але їхні передмови до видань митця та рецензії у фаховій періодиці носили переважно спорадичний характер. Основні акценти літературні критики робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей поезії Б. Пономаренка. Відтак донині не маємо цілісного уявлення про жанровий код його лірики, про естетичну природу образного світу автора збірок «Між мальвами», «Ранкової роси намисто», «Уклонися порогові отчому», «Ударив дзвін» та «Сила роду нашого».

Постановка завдання. Мета статті – визначити жанровий код та образно-стильові параметри лірики Бориса Пономаренка.

Виклад основного матеріалу. Поняття «коду» запозичене дослідниками письменства з семіотики, воно застосовується з метою встановлення пріоритетних механізмів породження смислу комунікації, задля ідентифікації текстуальних і культурних посилань. Р. Барт уживав цей термін на позначення одного з «голосів» (моделі відо-

мого)), з яких складається певний наратив: символічний, референційний та ін. За ними дослідники типологізують усі означники, котрими перенасичений сучасний світ. Код Р. Барта – це простір цитування, діапазон, у якому розміщені всі можливі культурні голоси, що переплітаються у тексті [1, с. 381].

У пропонованій статті терміном «жанровий код» ідентифіковано один із кількох імовірних кодів, застосовуваних відомим українським поетом Б. Пономаренком у творчій практиці, що постає у вигляді системи пріоритетного вибору відповідних лексичних, текстових, звукових, ритмічних та інших форм.

Перша збірка поезій та пісень Бориса Пономаренка «Між мальвами» побачила світ у 2009 році. Вона була сприйнята читацьким загалом «з цікавістю і подивом, бо рідко хто знав, що відомий політик, громадський діяч, народний депутат Верховної Ради України конституційного скликання – окрім щоденної державної роботи – віддає ще багато своєї енергії і любові рідному Слову» [3, с. 5].

Згодом з'явилися нові поетичні видання Б. Пономаренка, які засвідчили, що «в українську літературу прийшов серйозний, плідний словотворець, не схожий ні на кого!» (Віктор Женченко).

Нещодавно в столичному видавництві «Жнець» вийшла нова книга поезій цього ж автора – «Сила роду нашого» [4] з присвятою «*нашим славним незламним війнам Збройних Сил України*». Переважну більшість поетичних творів, уміщених у виданні, становлять патріотичні та ліричні вірші, пісенні тексти з нотами до них. Мелодійну музику до пісень Б. Пономаренка написала композиторка Ірина Мельниченко, хормейстер Національного заслуженого академічного українського народного хору України імені Г. Верьовки. Варто зауважити, що декілька пісенних текстів поета, покладених на музику, вже є в репертуарі цього ушлявленого хорового колективу.

З кожним новим виданням – від «Між мальвами» (2009), «Ранкової роси намисто» (2013), «Уклонися порогові отчому» (2017), «Ударив дзвін» (2020) до «Сила роду нашого» (2023) все яскравіше простежується прагнення автора працювати книгами, а не «строкатими» збірками віршів, коли під однією обкладинкою оприлюднюються різнопланові у змістовому, тематично-образному, архітектонічному, версифікаційному та інших вимірах поетичні твори. «Сила роду нашого» – саме книга, а не збірка віршів. Тут майже нічого немає випадкового. Здебільшого

кожен вірш впливає з попереднього, доповнює його, увиразнює, а всі разом утворюють одне поетичне ціле за національно-філософським наповненням, жанрово-композиційною парадигмою, ритмомелодикою та звуковою організацією всього видання. Це єдиний живий організм, радше дерево – щоправда, неабияке, а «дуб Залізняка», що видніється «над сірою пільмою» воєнного лихоліття, «як грізний отаман»:

Пливли роки, епохи та століття
В боях за волю – доля в нас така!
А дуб стоїть, розкинув руки-віття, –
То воїн-дуб, то – дуб Залізняка! [4, с. 86].

Метафоричне дерево поезії Бориса Пономаренка закорінене в український фольклорний ґрунт, класичне вітчизняне письменство, а своєю кроною, «руками-віттями» тягнеться до європейської та світової літератури. За словами відомого письменника Петра Засенка, який написав передне слово до книги, твори поета «наповнені лицарською добротою і козацькою звитягою» [4, с. 6]. У кожному з них відчувається біль за долю рідної землі, сплюндрованої російськими окупантами, принципова громадянська позиція, козацький дух і лірична українська душа.

Серцевиною ж видання, позначеного карбом харизми мудрого й талановитого автора, є утвердження «сили роду нашого» – Роду як першобога слов'янської міфології, зачинателя всього живого, Господаря Всесвіту. За легендами, Род – творець Вирію (у слов'янській міфології насамперед – «рай» для богів і душ померлих та ще не народжених малят; згодом – теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи). Вчені вважають, що культ Рода, бога природи, врожаю, сформувався за бронзової доби і проіснував кілька тисячоліть. Про могутність і важливість цього божества (повелителя дощу і блискавиць) для наших пращурів свідчить значний масив споріднених генетично сучасних слів на позначення найважливіших понять: «родитель» (батько), «уродив» (урожай), «народитися», «народ», «природа», «рідня», «родовід», «вродливий» тощо. З ім'ям Рода пов'язують назву стародавнього міста Родні, яке на початку VII–VIII ст. було культовим центром всемогутнього божества у районі найдавнішої цивілізації слов'ян. Саме тут, на річці Рось, жило плем'я русь (россоманів), від якого і походить назва народу й держави – Київської Русі.

У поезії «Єднатися й перемагати» Борис Пономаренко закликає нащадків славних воїнів князя Ігоря до єдності заради перемоги над підлою та жорстокою путінською ордою: «Єднаймося!

Мусимо здолать / І недовіру, і спокуси, – / У нас за спинами стоять / Предтечі – українці-руси!»

Впродовж століть українці не випадково формували у молодого покоління відчуття роду, батьківської оселі, рідного села чи міста. А разом з усвідомленням кривого зв'язку зі своєю малою вітчизною до кожного із часом приходять і розуміння світлого образу Батьківщини – нашої рідної України, вічних загальнолюдських цінностей – любові до свого народу, душевної чистоти, прагнення творити добро:

*Коли біда, як ніж в ребро,
І вірус крадеться за спиною –
Не забувай творить добро,
Живи по правді, будь людиною!
Коли зі Сходу сарана
Під «русскій мат» повзе країною, –
Для нас, для всіх – мета одна –
Рятуй Вітчизну, будь людиною! [4, с. 112].*

Уся народна етика українців, зрештою, й зводиться до так званої сімейної моралі, заснованої на почутті родства, козацького побратимства. У поезії «Якщо ми справді козаки» ліричний герой звертається до своїх співвітчизників із нагадуванням «пам'ятати на віки, / Що ми від роду – українці, / Не пияки – а козаки». Прагнучи зберегти духовні здобутки у добу існування козацтва, український народ створив вікопомне прислів'я: «Козацькому роду нема переводу».

Поза тим, у книзі «Сила роду нашого» поет засуджує, їдко висміює тих, хто цурається свого пракореня, забуває козацьку славу, наші героїчні традиції («Їм байдуже», «Це наш народ», «До космополітів», «Кого у владу» та ін.):

*Вони існують поміж нами,
Окремо від людського роду,
Себе не визнають синами –
Нащадками свого народу.*

*Не хочуть знати рідну мову,
І до історії байдужі,
Їх вітер сіє, як полову
На перегній ... нікчемні душі. [4, с. 156].*

Прикметною особливістю поетичного таланту Бориса Пономаренка є міцний сплав (дається взнаки досвід його багаторічної роботи в ливарному цеху Смілянського машинобудівного заводу) влучних афористичних рядків, зважених на долоні, немов пригорща золотого зерна з нового врожаю, з вільним диханням усього вірша. У кращих поезіях митця саме такі вони – майстерно підігнані одне до іншого, відшліфовані й легко видихувані грона слів достиглі: «Рід – освятили ми славою, /

Край наш – Міцною Державою!»; «Нехай людина і життя – / В коханні будуть вічними!»; «Сиві батьки просять милості в Бога, / Щоб захистив ... їх відважних синів»; «А по зруйнованих траншеях / Волошки й маки зацвітуть...» та інші.

Окремий розділ у книзі – «Стежками осені» присвячено інтимній ліриці. Першим поетом на нашій планеті, гадаємо, був той, хто порівняв жінку з квіткою. Саме так цей добродій зумів висловити власні почуття, свою радість від можливості жити й споглядати красу, започаткувавши мислення в художніх образах.

Б. Пономаренко – один із небагатьох митців, хто наважився порівняти жінку ... з вином. Свого часу М. Ушаков у вірші «Вино», що став окрасою збірки «Весна республіки» (1927), провівши аналогію між тривалим процесом виготовлення вина з поезією, констатував: «Чим витриваліше мовчання, / Тим річ дивніша на вустах». Наш сучасник С. Шевченко узяв порівняння вина з поетичною творчістю не з чорнильниці відомого в літературі попередника, а з реального життя і власного мистецького досвіду. Іскристе шумовиння розчавлених виноробами ягід, виноградне бродіння соків, звісно ж, – іще не вино. Можливо, лише через кілька років зберігання та відстоювання у прохолодних льохах воно подарує справжній букет. Саме тому «Зрілі вина приємно пити, / Коли приїде на них пора». («Вино і поезія»).

В акварельному малюнку «Зріла жінка» Борис Пономаренко випустив живе життя в ліричні рядки, відкривши нову грань у традиційній, здавалося б, темі – споглядання жіночої вроди:

*Як гарно сяє молоде вино, –
Оманливо-розкішний подарунок...
Та лиш на вигляд звабливе воно,
А душу гріє – витриманий трунок.*

*Кохаймо ніжно обраних жінок!
Вони, мов хміль, і молоді, і зрілі,
Вони п'янять, як запашний вінок,
Кохаймо їх – і будемо щасливі! [4, с. 196].*

Не залишать читача байдужим інтимні поезії «Не гріх»: «Не шукайте вини за собою, / Бо в любові і сльози, і сміх, / Де у парі щасливі обоє, / Там кохання – молитва, не гріх!»; «Ой гожа...»: «Бо губки в моєї любки – / Як вишні червоним грають, / А груди, як дві голубки – / Сміються і виглядають»; «Ох, яка»; «Фіалочка-малявочка»; «Магічна ніч» та інші.

Художньою окрасою книги «Сила роду нашого», як і попередніх видань, стали гравюри заслуженого діяча мистецтв України й Польщі

Миколи Шелеста, талант якого найповніше розкрився саме у царині живопису та графіки. Варто відзначити добротну поліграфічну реалізацію видання, якісний папір, тверді обкладинки. Художнє оформлення, комп'ютерна верстка та оригінальний дизайн зі смаком виконані знайомим графіком Ігорем Женченком, сином відомого оперного співака й поета Віктора Женченка, який, на жаль, відійшов у засвіти 28 жовтня 2021 року. Борис Пономаренко присвятив пам'яті свого вірного побратима дві поезії – «Надійний друг» і «Тепер уже – без друга».

*Сльозами крапають дощі, –
А серце б'є недуга!
Співатимуть його пісні,
Але тепер ... без друга...
Як часто ми втрачаєм їх,
Хто вже зустрівся з Богом.
Шануймо друзів – ще живих!
Допоки маєм змогу [4, с. 168].*

Варто зауважити, що не лише книга «Сила роду нашого», але й усі попередні збірки поезій Б. Пономаренка та окремі його публікації в літературній періодиці [5; 6] так чи інакше увібрали в себе барви української народної пісні та балади. Дорогоцінними перлами розсипані народнописанні й баладні елементи по всій творчості митця, адже «Рідна мова, як ріка, / Мудрості озерце. / Пісню ж пише не рука, / А душа ... і серце». Саме тому одну з поезій про українську пісню автор назвав «Божим подарунком»:

*Має душу наш народ,
Сонячну та ніжну.
Бо найвища з нагород –
Українська пісня! [6, с. 7].*

Переважну більшість поетичних творів Б. Пономаренка становлять патріотичні та ліричні вірші, пісенні тексти з нотами до них. Усі вони прикметні такими рисами ідіостилію митця, авторської нарації, як щирість, ніжність, витонченість і музичність (стосовно фонічного та версифікаційного вимірів). Для прикладу, візьмемо хоч би поезію «Затуманені сни», покладену на музику М. Сюмаком:

*На далеких стежках поросли полини
І покрило шляхи ковилою,
Та й сьогодні приходиш до мене у сни
І ведеш, мов зоря, за собою [3, с. 123].*

Почуття радості від взаємного кохання й водночас невимовного жалю за юність, яка залишилась лише у спогадах, – у тому раю, з якого вже ніхто й ніколи не вижене ліричного героя, стократ підсилені в приспіві – як на лексичному рівні, так

і на акустичному – дивовижними алітераціями та асонансами:

*Полонила мене, полонила,
Посміхнулась, ступила в росу.
Тільки згадку і мрію лишила
Про тумани і юну красу [3, с. 123].*

Чимало місця в поетичному доробку Б. Пономаренка займають і балади. В зразках цього жанру зазвичай змальовуються незвичайні герої в гострих, почасти трагічних життєвих обставинах. Недаремно відомий український фольклорист О. Дей назвав баладу «епосом нещасливих людських доль». Справді, трагізм життєвих обставин – один із характерних проявів баладності як такої. Згаданими рисами позначені й баладні твори Б. Пономаренка: «Пильнуйте, онуки!», «Україна їм – не до снаги», «За Україну – як герої!», «Люблю тебе, татку» та інші.

Водночас у поета спостерігаємо помітне оновлення цього жанру, наповнення його принципово новим змістом, що значною мірою видозмінює баладну форму. Так, у «Баладі про кохання» змальовані страждання ліричної героїні, яка «За всіх жінок у Господа благала! / Щоб кулі судженого не дістали...». Всупереч класичним канонам «епосу нещасливих людських доль», «... Вона кохала.../ Він – повернувся...». А балада «Русалка» містить еротичні сцени, сповнена поетизації краси жіночого тіла: «А краплі падали з води, / На плечі, перса, стан дівочий...».

Ритм баладних творів Б. Пономаренка не мінорний, а рухливий, динамічний, повний експресії та милозвучності, здебільшого перебуває у гармонії зі змістом твору.

Хто знає Бориса Пономаренка особисто, може засвідчити, що він є напроцуд мудрою і дуже толерантною людиною, негаласливим, розважливим і поміркованим. І «поезії його тихі, некрикливі, але кожне слово вивірене й душевне» (Тетяна Фольварочна).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що жанровим кодом лірики Б. Пономаренка є насамперед мелодійність, ідентифікована в піснях і баладах. Вони присвячені важким випробуванням, що випали на долю нашого народу через військову агресію росії.

Одним із складників цього коду є також простір цитування, діапазон, у якому розміщені всі можливі культурні «голоси», що переплітаються у тексті. Пісенно-баладні твори Б. Пономаренка – це справжні художні перлини про нашу минувшину, про нашу звитягу на фронтах новітньої російсько-

української війни. У кожному з них відчувається біль за долю рідної землі, сплюндрованої російськими окупантами, принципова громадянська позиція, козацький дух і лірична українська душа.

Ліричний наратив письменника відбиває багатогранний образ авторського «я» – свідомого українця, інтелігента, перейнятого боротьбою за утвердження вищих ідеалів. Постійна національна та соціальна дискримінація формувала концепцію поета – народного трибуна, захисника покривдженого народу, поборника його прав і свобод. Звідси походить і превалювання такого жанрового різно-

виду громадянської лірики, як агітаційна поезія з її політичним підтекстом, заклично-спонукальними інтонаціями та яскраво вираженим ліричним адресатом («Єднаймо дух», «Молитва воїна», «Залунали громи» та ін.).

У цілому жанрово різноманітний ліричний доробок Б. Пономаренка, наповнений яскравою образною палітрою, народним світовідчуттям і соковитою мовою, засвідчив непересічну індивідуальність митця, його безкомпромісну громадянську позицію, утвердив ідею служіння українському народові.

Список літератури:

1. Барт Р. Від твору до тексту / Переклад з франц. Ю. Гудзь // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 378–384.
2. Кузьменко В. Козацькому роду нема переводу. *Літературний Чернігів*. 2023. №4 (104). С. 145–149.
3. Пономаренко Б. Й. Ранкової роси намисто: поезії, пісні, оповідання; передмова Віктора Женченка. Київ: Жнець, 2013. 232 с.
4. Пономаренко Б. Й. Сила роду нашого: поезії, пісні; передмова Петра Засенка. Київ: Жнець, 2023. 208 с.
5. Пономаренко Б. Поезії. *Літературний Чернігів*. 2024. №1 (105). С. 4–7.
6. Пономаренко Б. «Ти пильнуй, Україно!» *Українська літературна газета*. 2024. Ч.1 (357). Січень. С. 6–7.

Kuzmenko V. I. GENRE CODE OF LYRICS BY BORIS PONOMARENKO

The article is devoted to the understanding of the genre specificity of the poetic work of the modern Ukrainian writer, the famous political and public figure Borys Ponomarenko. With each of his new editions – from «Among the Malva» (2009), «Morning Dew Necklace» (2013), «Bow to the Father on the Threshold» (2017), «The Bell Told» (2020) to «The Strength of Our Kind» (2023) all the artist's desire to work with books, and not with «motley» collections of poems, is more vividly traced, when poetic works diverse in content, thematic and figurative, architectural, versification and other dimensions are published under one cover.

At the same time, all books of B. Ponomarenko's poetry, as well as his publications of lyrical poems on the pages of «The Ukrainian Literary Gazette», «Literary Chernigiv» and other periodicals, are characterized by a peculiar genre code. The concept of «code» was borrowed by literary critics from semiotics. It means, according to R. Barth, one of the «voices» («the model of the known») from which a certain narrative consists: symbolic, referential, and others. The vast majority of B. Ponomarenko's poetic works are patriotic and lyrical poems, song texts with accompanying notes.

The conducted analysis made it possible to conclude that the genre code of B. Ponomarenko's lyrics is primarily melodicality, identified in songs and ballads. They are dedicated to the difficult trials that befell our people due to Russia's military aggression.

One of the components of this code is also the space of citation, the range in which all possible cultural «voices» intertwining in the text are placed. Song-ballad works of B. Ponomarenko are real artistic pearls about our past, about our victory on the fronts of the latest Russian-Ukrainian war. Each of them feels pain for the fate of their native land, plundered by the Russian occupiers, a principled civic position, a Cossack spirit, and a lyrical Ukrainian soul.

Key words: genre, lyrics, song, ballad, code, melody.